

Globalizácia prírody či globalizácia kultúry?

M. Timko: Globalization of Nature or Globalization of Culture? Život. Prostr., Vol. 40, No. 6, p. 292 – 294, 2006.

The contribution tries to limit the term of globalization but at the same time it points at its ambiguousness, vagueness and multi-meaningness. The author stresses that globalizational processes do not appear only on the level of culture (in evolution-ontological sense), but also in the system of terrestrial nature. In conclusion the author is pondering over the extent the cultural globalization can help to solve present ecological crisis.

Globalizácia – pri tomto v súčasnosti veľmi často používanom slove sa asi väčšine ľudí vybaví predstava medzinárodných obchodných reťazcov a hypermarketov (Tesco, Baumax a pod.), rýchlych občerstvení (McDonald, rôzne „fast foody“ a ázijské bistrá), zahraničných automobiliek či obraz búrlivých protestov a demonštrácií najmä mladých ľudí pri stretnutiach gigantických nadnárodných spoločností, ako je Svetová banka, Medzinárodný menový fond či Svetová obchodná organizácia.

Vymedzenie pojmu globalizácia

Dnes sa tento pojem chápe rôzne a nebudeme azda až tak ďaleko od pravdy, ak povieme, že koľko rôznych teórií, toľko rôznych významov. Najčastejšie sa globalizácia vníma ako spontánny proces spojený s nadnárodnými ekonomickými aktivitami, ktorých „subjektmi“ sú nadnárodné spoločnosti, medzinárodné organizácie (napr. Medzinárodný menový fond, Svetová banka, Svetová obchodná organizácia) či najvyspelejšie priemyselné štáty (napr. USA, Veľká Británia, Nemecko a Japonsko). To by sme mohli chápať ako použitie termínu globalizácia v užšom význame.

V širšom, a podľa nás aj správnejšom zmysle globalizácia označuje spontánny a nikým neriadený proces, ktorý popri už zmienených ekonomických faktoroch zahŕňa aj faktory politické, sociálne a duchovné (sem patrí veda, filozofia, náboženstvo a umenie) a jeho dôsledky majú celoplanetárny dosah. S procesom globalizácie je spojená aj rýchlejšia a rozsiahlejšia možnosť medziľudskej komunikácie a šírenia sociokultúrnej informácie, v poslednom ob-

dobí najmä vďaka informačnej technike (satelitným družiciam, elektronickým médiám, internetu).

Azda najdôležitejším významovým aspektom globalizácie je jej celosvetový charakter a vplyv (či už negatívny, alebo čiastočne aj pozitívny) na vývoj ľudstva a jeho životného prostredia. Problémy, ktoré globalizačný proces nastoľuje, už nie sú riešiteľné na úrovni jednotlivcov či skupín (národov či jednotlivých štátov), ich riešenie vyžaduje nielen intenzívnu celosvetovú pozornosť, ale aj bezprecedentné úsilie, neporovnateľné s úsilím pri riešení doterajších problémov v dejinách ľudskej civilizácie.

„Globalizovaná“ príroda?

Pokúsme sa teraz o odvážnu a pre väčšinu čitateľov zrejme aj prekvapujúcu (či dokonca šokujúcu) analógiu medzi globalizáciou ľudskej kultúry a globalizačnými procesmi pozemskej prírody, teda procesmi, ktoré majú celoplanetárny dosah a dôsledky na biosféru a jej neživé zložky. Budeme pritom vychádzať z chápania prírody, ako ju opisuje filozofický koncept evolučnej ontológie (Šmajš, Krob, 2003).

Podľa tejto filozofickej koncepcie je pozemská príroda obrovským otvoreným nelineárnym systémom, ktorý si „vymieňa“ energiu so svojim okolím. Najdôležitejším prísunom energie pre biosféru je na Zem dopadajúce slnečné žiarenie. Časť energie naša planéta pohltí a „spotrebuje“ na dočasné zvyšovanie usporiadanosť živých organizmov a časť sa vyžiarí, prevažne vo forme tepla. Aj keď na Zemi existuje nespočetné množstvo biologických druhov v rôznych – často až neporovnateľne odlišných – prirodzených podmienkach, všetky

živé organizmy sú viazané a existenčne odkázané na relatívne rovnovážne nastavené¹ fyzikálno-chemické parametre (napr. na množstvo ochranného ozónu).

Tieto parametre, priamo závislé od špecifického a neopakovateľného vývoja našej slnečnej sústavy a od jej fyzikálnych vlastností, umožnili za neznámych (a nami ľuďmi nereprodukovateľných!) okolností vznik rozmanitých foriem života. Avšak už prvé živé organizmy, a to takmer bezprostredne po svojom „zrode“, začali svoje prostredie aktívne meniť a prispôbovať ho v prospech vlastného prežitia a rozmnožovania. Dodávame, že všetky tieto asimilačno-akomodačné procesy živých organizmov prebiehali bez akéhokoľvek plánu či zámeru. Vidíme, že aj vzdialené „bunky života“ sú navzájom prepojené nielen medzi sebou, ale aj medzi vonkajším prostredím a sú teda, obrazne povedané, „globalizované“ spontánne tvorivými, autopoietickými procesmi s celoplanetárnym dosahom.

Jednotlivé organizmy, populácie či biologické druhy po istom čase svojej existencie zákonite, neúprosne a nezvratne podliehajú zániku. Jediným živým systémom, ktorý je schopný dlhodobejšej existencie a vývoja, je iba biosféra ako celok. Tento autoregulačný systém nazval známy britský environmentalista James Lovelock (1994) *Gaia*. Intenzívna a výrazná zmena tohto autoregulačného systému by mala celoplanetárne dôsledky a s najväčšou pravdepodobnosťou by znamenala definitívny koniec väčšiny živých foriem na Zemi.

Globalizovaná kultúra

Pozrime sa teraz na spôsob, akým je „globalizovaná“ samotná kultúra.² Pod kultúrou rozumieme svojbytnú časť skutočnosti, ktorú zámerne a účelovo tvorí jediný biologický druh na Zemi, *Homo sapiens*. Vytvára ju hlavne z dôvodu prežitia v prírode a neskôr aj jej ovládnutia, najmä prostredníctvom kultúrnych artefaktov a techniky. Kultúra sa od počiatku vymedzuje voči prírode nepriateľsky, je svojou podstatou protiprírodná. Je to dané aj tým, že človek je rovnako ako ostatné živé bytosti, voči svojmu prirodzenému prostrediu druhovo sebecký a takisto aj on disponuje tzv. útočne (ofenzívne) adaptívnou stratégiou. Kultúra sa teda stáva nástrojom prežitia „ľudského živočícha“, od prírody inštinktmi, ako aj telesne, nedostatočne vybaveného; nástrojom, ktorý tým, že slúži človeku (a prednostne iba jemu!), poškodzuje prírodu.

Je naivné si myslieť, že „ekologický problém“ vznikol až priemyselnou revolúciou na prelome 18. a 20. storočia. Naši predkovia, ako to výstižne formuluje súčasný rakúsky evolučný biológ Franz M. Wuketits (2006), by nám aj dnes vo svojej protiprírodnej aktivite mohli smelo konkurovať: „*Bolo by chybou sa domnievať, že prírodnou katastrofou sa stal až civilizovaný človek.*

Katastrofálne správanie dnešného človeka (k prírode – pozn. M. T.) má skôr hlboké biologické a antropologické korene. Predkovia v našej fylogénze neboli rodení ochrancovia prírody, ale rodení korisťníci. Viac toho nemohli napáchať skrátka preto, lebo vtedy nemali také technické možnosti, aké máme my dnes a tiež preto, lebo ich bolo pomerne málo.“

Ľudské spoločenstvá boli v minulosti menej početné a boli od seba aj oveľa vzdialenejšie. Vzájomná komunikácia bola obmedzená na jednej strane vzdialenosťou, na druhej strane odlišným jazykom či úrovňou poznania. Predpokladáme, že jednotný komunikačný systém (teda v prípade kultúry etnické jazyky) možnosť „globalizácie“ spoločnosti zefektívňuje a urýchľuje. Globalizačné procesy, aj napriek stretu rôznych národov z rôznych civilizračných okruhov v minulosti (napríklad stret Španielov s pôvodnými obyvateľmi Južnej Ameriky, či Európanov s Číňanmi), nemali možnosť realizovať. O globalizácii pred 20. storočím však neuvažujeme aj z toho dôvodu, že jednotlivé vplyvy nikdy nemali celosvetový dosah.³

Rozdiel vidíme práve dnes, keď na rýchly (takmer okamžitý) prenos sociokultúrnej informácie máme k dispozícii informačnú techniku (osobné počítače, mobilné telefóny, internet) a masovokomunikačné prostriedky (rozhlas, televíziu). Jednotiacimi etnickými dorozumievacími prostriedkami sa stávajú buď jazyky priemyselne vyspelých krajín (najmä angličtina, ale aj nemčina, francúzština či španielština), alebo krajín s vysokým počtom obyvateľov (čínština, japončina).

Problematickým sa fenomén globalizácie vo vzťahu k životnému priestoru (k prírode) stáva aj preto, lebo súčasné globalizačné trendy (v tomto prípade najmä ekonomické a politické) pod zámkou ekonomického rastu a predstavy blahobytu konzumnej spoločnosti protiprírodnosť kultúry ešte zvyšujú a urýchľujú. Dnes však už viacerí autori upozorňujú na nebezpečenstvo a neudržateľnosť takéhoto smerovania: „*V procese globalizácie sa slovo rast stalo takmer zaklínadlom, synonymom zvyšovania životnej úrovne. Rast za každú cenu je však v priamom rozpore s ľudskými záujmami a kvalitou života skôr znižuje*“ (Rolný, Lacina, 2001).

Môže globalizácia prispieť k riešeniu ekologickej krízy?

Negatívne vplyvy globalizácie na životné prostredie sú – aj vďaka environmentalistom, ktorí sa už koncom 70. rokov 20. storočia stali prvými kritikmi globalizácie – dnes relatívne známe aj širšej verejnosti. Medzi hlavné globálne problémy v súvislosti s ekologickou krízou patrí najmä rast celosvetovej populácie, zvyšovanie množstva skleníkových plynov v atmosfére, a s tým súvisiaci problém globálneho otepľovania, znižovanie ochrannej ozónovej vrstvy Zeme v horných častiach atmosféry, využívanie a znečisťovanie svetových zásob

sladkej vody, degradácia pôdy a dezertifikácia či globálne ohrozenie biodiverzity (napr. Mezřický, 2003).

Pozitívne vplyvy globalizácie by sme zase mohli vidieť vo vzniku veľkých neziskových nadnárodných organizácií (napr. *The Living Planet, For Mother Earth, Earth First!*), ktoré sa zaoberajú problematikou životného prostredia, jeho ochranou, či šírením informovanosti o nebezpečenstve, do ktorého sa súčasná globalizovaná spoločnosť s bezhlavou ľahostajnosťou rúti. Pozitívne sú aj viaceré medzinárodné zmluvy a dohody (napr. Montrealský protokol, Kjótsky protokol), ktorých dodržiavanie, kontrola a sankcionovanie je však už v praxi často zložitejšie.

Veľkou výzvou je využiť globalizačné tendencie v prospech transformácie súčasnej protiprírodnej kultúry na kultúru proprírodnú (biofilnú).⁴ Aby však takáto zmena bola možná, je nevyhnutná úzka spolupráca politikov a ekonómov, ale aj vedcov so širokou verejnosťou, ktorá je jedným z najväčších konzumentov energie a prírodných zdrojov (či už obnoviteľných, alebo neobnoviteľných). Motiváciou k zmene správania a spôsobu života bežného človeka by mala byť v prvom rade informovanosť o vážnosti a aktuálnosti ekologickej katastrofy a súčasne o neudržateľnosti dnešných spoločensko-ekonomických trendov. Široká verejnosť musí byť oboznámená s príčinami ekologickej krízy (teda musí byť zrejmý konflikt prírody a kultúry), ako aj s reálnymi možnosťami jej riešenia.

Je otázne, či takúto zmenu môže výraznejšie ovplyvniť pocit zodpovednosti nielen za svoj vlastný život, ale aj za život Zeme či budúcich generácií, alebo pocit existenčného ohrozenia. Viacerí autori upozorňujú, že strach z ohrozenia môže práve zvyšovať tendenciu ku konzumnému spôsobu života a závažné problémy – s pôžitkárskeým zameraním sa na prítomnosť – bagatelizovať: „...moderný človek žije prítomnosťou. Zatiaľ čo strachy existenčnej povahy, ktoré prispievajú k permanentnej nákupnej horúčke, pôsobia práve tu a teraz, obavy z ohrozenia vlastného zdravia a zdravia svojich potomkov nie sú považované za takto naliehavé a sú odkladané do budúcnosti“ (Keller, Gál, Frič, 1996).

Rovnako problematické je riešenie ekologickej problémov iba legislatívnou cestou či výzvou občanov k dobrovoľnej skromnosti. Globalizačné procesy sa prejavujú na politickej úrovni celkovou liberalizáciou spoločnosti a hodnôt, ako aj demokratizáciou politiky s dôrazom na práva jednotlivca, pričom napríklad právo na neobmedzené osobné vlastníctvo by mohlo kolízať s obmedzením používania, či dokonca nákupu osobných automobilov. Dobrovoľná skromnosť je v etickej rovine určite zodpovednejším prístupom než neobmedzený konzum, v žiadnom prípade ju však nemožno vyžadovať donucovacími prostriedkami (legislatívnymi, mocenskými), tým by len stratila svoju

morálnosť a dobrovoľnosť. Súhlasíme s formuláciou, že „oveľa viac je potrebné urobiť pre to, aby sme začali uvažovať v dlhodobejšom horizonte a v komplexnejších dimenziách. Zásadný apel teda nie je reštriktívny, ale inšpiratívny“ (Keller, Gál, Frič, 1996).

Vidíme teda, že možné riešenia, aj keď nie sú jednoduché, máme len a len vo vlastných rukách a je len na nás, či globalizačné procesy ešte drastickejšie prehĺbia ekologickej krízu a urýchlia tak náš predčasný odchod zo živej „modrej planéty“, alebo globalizáciu využijeme v prospech budovania a šírenia iného typu kultúry, kultúry biofilnej.

Poznámky

¹ Presnejšie: nastavené na stav miernej nerovnováhy.

² Aj pri význame pojmu „kultúra“ vychádzame z evolučnej ontológie. Tá chápe kultúru nielen v jej zaužívanom, „tradičnom“ význame ako súbor inštitúcií, zvykov, tradícií, postojov (teda ako kultúru duchovnú), ale hlavne ako kultúru materiálnu, ktorá vzniká spredmetnením kultúry duchovnej. Pod materiálnu kultúru patria všetky „objektívizované“ produkty ľudského poznania (obyčajného či vedeckého) a ľudskej práce (najmä technické artefakty).

³ Markantným, no tragickým príkladom sú obe svetové vojny, ktoré sa odohrali práve v 20. storočí. Nech boli v minulosti vojnové konflikty akokoľvek veľké a rozsiahle, prívlastok „svetová“ si kvôli globálnemu ničivému vplyvu „vyslúžili“ až tie najväčšie posledné dva.

⁴ Konkrétnymi príkladmi realizácie proprírodnej (biofilnej) kultúry sa zaoberá napr. aj kniha amerických autorov P. Hawken, A. Lovinsa a L. H. Lovinsovej *Prírodný kapitalizmus* (pozri Literatúra).

Literatúra

- Ehl, M.: Globalizace pro a proti. Praha : Academia, 2001.
 Hawken, P., Lovins, A., Lovins, L. H.: Přírodní kapitalizmus. Praha : Mladá fronta, 2003.
 Keller, J., Gál, F., Frič, P.: Hodnoty pro budoucnost. Praha : G plus G, 1996, s. 70 a s. 22.
 Lovelock, J.: Gaia: Živoucí planeta. Praha : Mladá fronta, 1994.
 Mezřický, V. (ed.): Globalizace. Praha : Portál, 2003.
 Rolný, I., Lacina, L.: Globalizace – Etika – Ekonomika. Banská Bystrica : Albert, 2001, s. 15.
 Šmajš, J.: Ohrozená kultura: Od evoluční ontologie k ekologické politice. Banská Bystrica : PRO, 2006.
 Šmajš, J., Krob, J.: Evoluční ontologie. Brno : Vydavatelství MU, 2003.
 Wuketits, F. M.: Přírodní katastrofa jménem člověk: Vývoj bez pokroku. Praha : Granit, 2006, s. 149.

Mgr. Marek Timko, Katedra filozofie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Arne Nováka 1, 660 88 Brno, timko@phil.muni.cz